

שיעור ט

הבודק צריך שיבטל... הבודק צריך שיברך

(פסחים ו ע"ב - ז ע"א)

- א. ברכה לפני הבריקה, ביטול לאחר הבריקה
- ב. "על ביעור חמץ" ועובר לעשייתו
- ג. רמב"ם: "שמשה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיברוק"
- ד. רא"ש: "הברכה של בריקה שהיא תחלת הביעור, ונגמר בשעה חמישית"
- ה. רא"ש והגאונים: אדם שהפסיק ודיבר באמצע בריקת חמץ

א. ברכה לפני הבריקה, ביטול לאחר הבריקה

מצווה מהתורה להשבית את החמץ בי"ד בניסן, שנאמר: "ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם" (שמות יב, טו), וחכמים תיקנו לברוק חמץ בתחילת ליל י"ד בניסן. כך נאמר בגמרא (ד ע"ב; י ע"א):

דבדיקת חמץ מדרבנן הוא, דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה.

רש"י (ד ע"ב ד"ה בביטול בעלמא) כתב: "דכתיב 'תשביתו' ולא כתיב תבערו, והשבתה דלב היא השבתה".

על האפשרות להשבית בלב יש ללמוד מהמשנה (ג, ז):

ההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ולאכול סעודת אירוסין בבית חמיו ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו, אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יחזור ויבער, ואם לאו מבטלו בלבו. להציל מן הנכרים [ס"א הגייס] ומן הנהר ומן הלסטים ומן הדליקה ומן המפולת, יבטל בלבו.

במדרש ההלכה (ספרי דברים, פיסקא קלא) מעוגנת ההלכה הזאת בפסוק:

"ולא יראה לך שאר" (דברים טז, ד) בטל בלבך. מכאן אמרו ההולך לשחוט

את פסחו ולמול את בנו ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו, אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יחזור, ואם לאו יבטל בלבו.¹

יש מקרים נוספים שבהם נזכרה האפשרות לבטל את החמץ בלב עד השעה השישית ללא ביעור, והמכנה המשותף הרחב הוא שאי אפשר לבער או שקשה לבער.² ביטול החמץ בפה כהנחיה קבועה לכל בודק, וכן גם החובה לברך לפני הבדיקה, מופיעים בגמרא בשמו של רב יהודה אמר רב ובאותה מטבע לשון - "הבודק צריך ש...":

אמר רב יהודה אמר רב: הבודק צריך שיבטל (ו ע"ב).

אמר רב יהודה [אמר רב]: הבודק צריך שיברך (ז ע"א).

"צריך שיבטל" - לפי רב יהודה אמר רב, מה על הבודק לעשות? רש"י (ו ע"ב ד"ה הבודק) כתב: "הבודק צריך שיבטל בלבו סמוך לבדיקה מיד, ואומר 'כל חמירא דאיכא בביתא הדין - ליבטיל'". רש"י כבר הזכיר את נוסח הביטול (ד ע"א ד"ה חובת הדר):

...בדיקת חמץ דרבנן, דאי משום כל יראה וכל ימצא - הא אמר לקמן דסגי ליה בבטול בעלמא, אי מסיח דעתיה מיניה ומשוי ליה כעפרא, ואמר: 'כל חמירא דבביתא הדין' כו', ורבנן הוא דאצרוך בדיקה.

1 בתוספתא (ג, יב) מופיעה גם כן הלכה זו, אך האפשרות לבטל אינה כתובה במפורש: "ההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ולוכל סעורת אירוסין בבית חמיו ונזכר שיש לו חמץ בתוך הבית. אם יש לו שהות כדי שיחזור חוזר, ואם לאו אין חוזר". לא כתוב במפורש שאם אינו חוזר עליו לבטל.

2 בגמרא (ו ע"א): "תניא: היה יושב בבית המדרש ונזכר שיש חמץ בתוך ביתו - מבטלו בלבו, אחד שבת ואחד יום טוב". אמנם הגמרא מסבירה את המקרה של יום טוב באופן אחר. כך גם בנוגע לבדיקת חמץ בחור שבין אדם לחברו ובחור שבין אדם לשכנו הגוי (ח ע"א-ע"ב), וכן גם בנוגע לחמץ שנפלה עליו מפולת שנחשב למבוער אבל צריך לבטלו בלב (לא ע"ב). הגמרא (י ע"ב) דנה במצבים של חמץ ידוע שקשה לבערו, ועל מקרה אחד מהם כתב הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ב, יד): "היה חמץ בכור, אין מחייבין אותו להעלותו אלא מבטלו בלבו ודיו". בגמרא (מה ע"ב): "אמר עולא, בעו במערבא: בית ועלייה מהו? בית ואכסדרא מהו? שני בתים זה לפניו מזה מהו? תיקו". מדובר על מקרים בהם יש חצי חמץ במקום אחד וחצי חמץ במקום אחר, והשאלה היא אם צריך לבער. הרמב"ם (שם טז) הכריע בנוגע לכל המצבים הללו: "אינו חייב לבער, אלא מבטל בלבו ודיו".

3 בנוסח הגמרא שלפנינו לא מופיעות המילים: אמר רב. אך הריטב"א (ז ע"א) והרא"ש (א, י) גרסו כך, ולקמן נראה שבירושלמי הובאה הלכה זו בשם רב.

ט. הבודק צריך שיבטל... הבודק צריך שיברך

בשני המקומות הללו ציין רש"י את תחילת הנוסח של הביטול. בסידור רש"י (סימן שנה) מופיע נוסח מלא: "כל חמירא דאיכא בביתא הדין, דלא חמיתיה ולא ביערתיה, לבטל ולהוי כעפרא".

כשרש"י (ד"ע"ב ד"ה בביטול) כתב שההשבתה היא בלב, כוונתו הייתה לפעולת ההשבתה מהתורה. כאן הסביר רש"י את תקנת רב יהודה אמר רב שעל כל בודק לומר בפה מילים שמשמעותן שהוא מבטל את החמץ שברשותו. "הבודק צריך שיברך". בגמרא (ז"ע"א-ע"ב) נאמר:

מאי מברך?

רב פפי אמר משמיה דרבא: (אומר) לבער חמץ.

רב פפא אמר משמיה דרבא: על ביעור חמץ.

בלבער - כולי עלמא לא פליגי דודאי להבא משמע. כי פליגי - בעל ביעור.

מר סבר: מעיקרא משמע, ומר סבר: להבא משמע.

ההכרעה היא שיש לברך "על ביעור חמץ".

את ההוראות הללו - לברך על הבדיקה, ולבטל את החמץ אחרי הבדיקה, אמר רב יהודה בשם רב. בירושלמי (ב, ב) מופיעות שתי ההוראות הללו בשמו של רב, גם הן באותה מטבע לשון "צריך לומר":

רב אמר: צריך לומר "כל חמץ שיש לי בתוך ביתי ואינו יודע בו יבטל".

רב אמר: צריך לומר "אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות ביעור חמץ".

נוסח הביטול שמופיע בירושלמי שונה מהנוסח שכתב רש"י, ויש נוסחאות רבות בגאונים ובראשונים, אם כי המסר שבהן דומה. נוסח הברכה שאמר רב דומה לנוסח שמופיע גם בסוגייתנו, וכך ההכרעה "והלכתא על ביעור חמץ" בתוספת המילה "מצוות"⁴.

שתי ההוראות הללו - החובה על כל בודק לברך לפני בדיקת חמץ, והחובה על כל בודק לבטל בפה לאחר סיום הבדיקה - נוספו על ידי רב. הברכה והביטול הן אמירות שהבודק מוציא מפיו, ומסבירות לבודק את הפעולות שהוא עומד לעשות או שהוא כבר עשה.

נעיין תחילה בתקנה לברך לפני בדיקת חמץ.

4 יש מצוות נוספות שמברכים עליהן "על מצוות..." - "על מצות תפילין", "על מצות ציצית" וכד'. בירושלמי ברכות (ט, ג) מופיע: "על מצות מזוזה", ובירושלמי סוכה (ג, ד) מופיע: "על מצות הדלקת נר חנוכה".

ב. "על ביעור חמץ" ועובר לעשייתו

נראה לעגן את הצורך בתקנה לברך על בדיקת חמץ, באותו אופן שהוסבר הצורך לתקן ברכות על מצוות אחרות. בגמרא (ברכות לג ע"א) נאמר:

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות.

מדובר על תקנה של חכמים בתחילת בית שני. הרמב"ם (הל' תפילה א, ד) האריך להסביר מה הרקע לתקנה זו. לפיו בגלות בית ראשון התפזרו עם ישראל והתערבו בין גויים והשפה העברית של בני הגולים לא הייתה שגורה בפיהם כמו שצריך:

נתבלבלו שפתם והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה וכיון שהיה מדבר אינו יכול לדבר כל צורכו בלשון אחת אלא בשיבוש... ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקדוש ברוך הוא בלשון הקדש עד שיערבו עמה לשונות אחרות.

כדי לפתור את הבעיה שנוצרה תיקנו אנשי כנסת הגדולה - עזרא ובית דינו, סדר תפילה וברכות מנוסחות:

כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן ותהיה תפלת אלו העלגים תפלה שלימה כתפלת בעלי הלשון הצחה. ומפני ענין זה תקנו כל הברכות והתפלות מסודרות בפי כל ישראל כדי שיהא ענין כל ברכה ערוך בפי העלג.

גם בהלכות ברכות ציין זאת הרמב"ם. לאחר שמייך הרמב"ם (הל' ברכות א, ד) את הברכות לשלושה סוגים - ברכות הנהנין, ברכות המצוות, וברכות השבח - הוא כתב (שם ה): "ונוסח כל הברכות עזרא ובית דינו תקנום".

נראה שגם קודם לתקנת אנשי כנסת הגדולה היו מברכים לפני קיום מצוות, אך ייעוד התקנה היה לקבוע מבנה ונוסח לברכות. יושם לב שבנוגע לתקנת אנשי כנסת הגדולה בעניין ברכות כתב הרמב"ם שרק את נוסח הברכה תיקנו אנשי כנסת הגדולה. אמנם כפי שנראה בסוגייתנו, הם לא תיקנו ברכות על כל המצוות, שהרי למשל את חובת הברכה על בדיקת חמץ תיקן כנראה רב. יתרה מזאת, בירושלמי מופיע בשם רב נוסח הברכה "על מצוות ביעור חמץ", אך בבבלי הובאו דברים משני אמוראים - רב פפא ורב פפי, ששניהם אמרו שמועות שונות בשמו של רבא באשר לנוסח הברכה על הבדיקה:

רב פפי אמר משמיה דרבא: (אומר) לבער חמץ.

רב פפא אמר משמיה דרבא: על ביעור חמץ.

מה ההבדל בין שני הנוסחים? על כך השיבה הגמרא:

בלבער - כולי עלמא לא פליגי דודאי להבא משמע. כי פליגי - בעל ביעור.

מר סבר: מעיקרא משמע, ומר סבר: להבא משמע.

רש"י ביאר:

בלבער כולי עלמא לא פליגי דלהבא משמע - ושפיר דמי, דברכה קודם

עשיית המצוה בעינן, כדלקמן. מעיקרא משמע - על ביעור שביערת, והרי

עדיין לא בדיק, דהאי ברכה קודם בדיקה היא. ביעור היינו נמי בדיקה.

לפי רב פפי, ברכה "על ביעור חמץ" היא ברכה על פעולה שכבר נעשתה, ולכן אין לברך כך. לפי רב פפא, ברכה "על ביעור חמץ" זו ברכה גם על פעולה עתידית שטרם נעשתה. תוספות (ד"ה כ"י) הסבירו שרב פפי התכוון לומר שהברכה "על ביעור" נשמעת כברכה על פעולה שכבר נעשתה, אם כי גם הוא הודה שיש בה גם משמעות של פעולה שעדיין לא נעשתה.⁵ ההכרעה בגמרא היא שיש לברך "על ביעור חמץ", וברכה זו דומה מאוד לברכה שאמר רב בירושלמי: "על מצוות ביעור חמץ".

את הצורך שהברכה תהיה על פעולה שטרם נעשתה, קישר רש"י (ד"ה בלבער) לאמירה אחרת שאמר רב יהודה בשמו של שמואל והובאה בהמשך הגמרא: "כל הברכות מברך עליהם עובר לעשייתן" לאחר ההכרעה "והלכתא על ביעור חמץ". הריטב"א (פסחים שם) הסביר שזה לא רק הסמיכות בין הברכה לבין פעולת המצווה, אלא גם דרישה להתכוון נפשית ורוחנית לקראת קיומה של המצווה, וכן כדי שהפעולה שהאדם עושה לא תיראה גם לו עצמו כפעולה סתמית, אלא כפעולה של מצווה, מפני שכך רצון ה'.

נראה להוסיף שכך גם אם מדובר במצווה מדרבנן, כמו למשל בדיקת חמץ, מקרא מגילה בפורים והדלקת נר חנוכה. הברכה על פעולת המצווה מבהירה שבכך המקיים עושה את רצון ה' שציווה לשמוע לדברי חכמים ולעשות מה שהם קבעו, וכדברי הרמב"ם (הל' ברכות יא, ג) על נוסח הברכות במצווה דרבנן:

5 כך כתב גם ר"ת בתוספות שבת קלז ע"ב ד"ה אבי.

ענין הדברים והצען כך הוא: אשר קדשנו במצותיו שצויה בהן לשמוע מאלו שצונו, להדליק נר של חנוכה, או לקרות את המגילה, וכן שאר כל המצות שמדברי סופרים.

על ברכה כהכנה לקיום מצווה ותוספת קדושה אצל המברך, ומה המשמעות בברכה על בדיקת חמץ, הוסיף עוד החתם סופר (ז ע"ב):

"כל המצוות כולן מברך עליהם עובר לעשייתן". דקדק לומר "כל המצוות" והיה די באומרו חייב לברך על המצוות עובר לעשייתן? י"ל משום דמבואר בכוזרי (ג, יז) טעם הברכה שיהיה ההכנה לעשיית המצוה וקבלת הקדושה ההיא. על דרך שהוסיפו המקובלים עתה לומר "הריני מזומן..." ואם כן היה אפשר לומר דוקא במצוות שהם הכנת קבלת תוספת קדושה כאכילת פסח, וקדשים, או מצה והדומה, ישיבת סוכה, והנחת תפילין ורכים כאלו, לזה יצטרך ההכנה קודם עשייתן. מה שאין כן מצוות שטעמם להעביר גילולים מן הארץ כביעור חמץ והדומה... קמ"ל "כל המצוות" דייקא.⁶

ביעור חמץ הוא פעולה של השבתה, של כילוי אוכל, ותוצאתה מונעת מבעלי החמץ לעבור במהלך החג על איסור בל יראה ובל ימצא. רב ראה צורך לתקן ברכה על פעולה זו שאף שייעודה כילוי, יש בה תוספת וקבלת קדושה.

יש להוסיף שכדי להשיג את אותה תוספת קדושה, נדרש מכל מי שעומד לקיים מצווה, לדעת ולהבין מה היא המצווה שהוא עומד לקיים, איזו פעולה או אילו פעולות נדרש ממנו לקיים, ואיך הדבר בא לידי ביטוי בנוסח הברכה שהוא מברך. מה הכוונה "על ביעור חמץ", ומה היא "נטילת לולב". מה המשמעות של "לישב בסוכה" - לשבת ממש, או לשהות או לעשות פעולה אחרת, ושהמצווה היא "לשמוע קול שופר" ולא "לתקוע בשופר", וכן בכל המצוות. כך הדריך הרמב"ם (מורה נבוכים ג,

6 על ההכנות לקראת המצווה כתב הרב יהודה אריה לייב מגור (שפת אמת, פרשת ויקרא, שנת תר"ס): "ענין ברכת המצות שאמרו חז"ל שצריך להיות עובר לעשייתן, היינו שהכנה והתשוקה קודם עשיית המצוה מתעלה עוד ביותר מעיקר המצוה. כי במעשה המצוה שייך פניות ותערוכות, אבל ע"י התשוקה מתדבקין בשורש המצוה כח התורה והקב"ה אשר צוה לעשות המצוה. וע"י אור תורה נעשה המצוה בלי פסולת". ראה עוד: שפת אמת, שמות - פרשת פקודי, שנת תרמ"ג ד"ה ובמדרש תנחומא; דברים - פרשת האזינו, שנת תרל"ד ד"ה בטור. ראה גם: הראי"ה קוק, שמועות ראייה - בראשית (מהדורה ראשונה), עמ' קלז, שכתב שבשמחת בית השואבה "היתה השמחה בעת שאיבת המים, אף שזו היתה רק הכשרה ואמצעי לניסוך המים אחר כך". ראה גם: שמועות ראייה, פרשת משפטים, עמ' 295-296.

ט. הבודק צריך שיבטל... הבודק צריך שיברך

נא, עמ' תו במהדורת הר"י קאפח): "בכל הברכות, תתכון בו להבין מה שאתה מבטא ולהתבונן בענינו".⁷

נתמקד בברכה שלפני בדיקת חמץ. מה על הבודק להבין מתוכנה של ברכה זו? הוא בודק אך מברך "על ביעור" - מה הסיבה? מדוע אינו מברך 'על בדיקת חמץ'? מה המקום של ביטול החמץ לאחר הבדיקה? נעיין בדברי הרמב"ם בעניין זה ואחר כך בדברי הרא"ש.

ג. רמב"ם: שמשעה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק

הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ב, א) כתב:

מצות עשה מן התורה להשבית החמץ קודם זמן איסור אכילתו שנאמר "ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם" (שמות יב, יח) ומפי השמועה למדו שראשון זה הוא יום ארבעה עשר. וראיה לדבר זה מה שכתוב בתורה "לא תשחט על חמץ דם זבחי" (שמות לד, כה) כלומר לא תשחט הפסח ועדיין החמץ קיים, ושחיטת הפסח הוא יום ארבעה עשר אחר חצות.

לפי הרמב"ם, מהתורה יש להשבית החמץ עד חצות יום י"ד בניסן,⁸ אך הרמב"ם לא כתב כאן ממה על פי התורה הוא "קודם זמן איסור אכילתו". במניין המצוות שבפתיחה של הלכות חמץ ומצה כתב הרמב"ם: "להשבית שאור מארבעה עשר", משמע בתחילת ליל ארבעה עשר. בספר המצוות (מצות עשה קנו) כתב הרמב"ם:

שצונו לבער חמץ מבתינו ביום ארבעה עשר מניסן וזו היא מצות השבתת שאור והוא אמרו יתעלה "אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם" (שמות יב, יח). ויקראוה החכמים גם כן מצות ביעור ר"ל ביעור חמץ.

7 הרב מנחם המאירי (הקדמה לבית הבחירה) כתב שגם ההמון צריכים ללמוד על מהות מצווה שהם עומדים לקיים ושהם עושים המצווה לשם ה': "ואם לא יתעורר על זה, אבל שיעשה זה מצד ההרגל מאין הרגש עשיית הדבר לכבוד בוראו, ומאין כונת קיום מצווה ויעתק על זה הצד ממצווה למצווה ויאכל על דרך זה מצה בפסח וישב בסוכה בחג, הוא כדמיון החמור נושא אלומוותיו בעת הקציר, ומשא הענבים בעת הבציר, ומשא החטים בעת הטחינה, לא יגיענו משנוי העיתים שום התבוננות רק שינוי המעשה דרך מקרה". דברים דומים על לימוד והכנה לקראת התפילה על מנת לדעת מה התכלית ועל מה יש להתפלל, ראה: הרא"ה קוק, מוסר אביך, עמ' יט-כ.

8 בהלכה שאחריה (שם ב) הסביר הרמב"ם שהשבתה היא ביטול החמץ בלבו. ראה בשיעור ז: "ביטול חמץ - בלב וכהפקר".

במניין הקצר בתחילת משנה תורה כתב הרמב"ם באופן כללי יותר: "לבער חמץ, שנאמר 'ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם'". יש אפוא שלושה זמנים: "קודם זמן איסור אכילתו... יום ארבעה עשר" (הל' חמץ ומצה); "מארבעה עשר" (המניין בפתחת הלכות חמץ ומצה); "ביום ארבעה עשר" (ספר המצוות). מתכלול כל המובאות מהרמב"ם נלמד על מסגרת הזמן להשבית את החמץ מהתורה: אין ציווי מהתורה להשבית חמץ לפני יום ארבעה עשר, אלא מיום ארבעה עשר (המניין בפתחת); המצווה להשבית היא במהלך יום ארבעה עשר (ספר המצוות); המצווה להשבית היא ביום ארבעה עשר עד הזמן הסמוך לביעור - חצות היום (הל' חמץ ומצה).

במסגרת הזמן הזה קבעו חכמים מתי נכון ביותר להשבית את החמץ. כך כתב הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ב, ג):

ומדברי סופרים לחפש אחר החמץ במחבואות ובחורים ולבדוק ולהוציאו מכל גבולו, וכן מדברי סופרים שבודקין ומשביתין החמץ בלילה, מתחלת ליל ארבעה עשר לאור הנר.

הרמב"ם כתב פעמיים: "מדברי סופרים". באשר לתקנה לבדוק חמץ פירט הרמב"ם שיש לחפש בחורים ובסדקים ולהוציאו מגבולו. עוד כתב הרמב"ם שחכמים תיקנו לבדוק בליל ארבעה עשר, וכן כתב שחכמים תיקנו גם להשבית בליל ארבעה עשר. דהיינו, את המצווה מהתורה להשבית החמץ, שניתן לקיים מתחילת ליל י"ד בניסן עד חצות היום, קבעו חכמים שיש לעשות בתחילת ליל ארבעה עשר ולאור הנר. הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ג, א; ה-ז) כתב את סדר הפעולות:

א. כשבודק אדם ומחפש בלילי ארבעה עשר מוציא את החמץ מן החורים ומן המחבואות ומן הזויות ומקבץ הכל ומניחו במקום אחד עד תחלת שעה ששית ביום ומבערו. ואם רצה לבערו בלילי ארבעה עשר מבערו.
ה. מי ששכח או הזיר ולא בדק בליל ארבעה עשר בודק בארבעה עשר בשחרית; לא בדק בשחרית בודק בשעת הביעור; לא בדק בשעת הביעור בודק בתוך החג; עבר הרגל ולא בדק בודק אחר הרגל כדי שיבער מה שימצא מחמץ שעבר עליו הפסח מפני שהוא אסור בהנייה.
ו. כשבודק החמץ בלילי ארבעה עשר, או ביום ארבעה עשר, או בתוך הרגל, מברך קודם שיתחיל לבדוק: "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על ביעור חמץ". ובודק ומחפש בכל המקומות שמכניסין להם חמץ כמו שבארנו, ואם בדק לאחר הרגל אינו מברך.

ז. וכשגומר לבדוק אם בדיק בליל ארבעה עשר או ביום ארבעה עשר קודם שש שעות צריך לבטל כל חמץ שנשאר ברשותו ואינו רואהו, ויאמר "כל חמץ שיש ברשותי שלא ראיתיו ולא ידעתיו הרי הוא בטל והרי הוא כעפר". אבל אם בדיק מתחלת שעה ששית ולמעלה אינו יכול לבטל שהרי אינו ברשותו שכבר נאסר בהנייה.

ביטול החמץ באמירה איננו ביטול החמץ מהתורה, שהרי הרמב"ם כתב שהביטול הוא בלב. הביטול באמירה הוא יישום תקנת רב "הבדוק צריך שיבטל". את הביטול בלב מהתורה מקיים הבדוק לפני הבדיקה ולפני שהוא מברך על הבדיקה. כך על פי הרמב"ם (הל' ברכות יא, טו):

מברך "על ביעור חמץ" בין שבדיק לעצמו בין שבדיק לאחרים, שמשעה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיכדוק, כמו שיתבאר במקומו.

לפי רב יהודה אמר רב: "הבדוק צריך שיבטל" - בפעולה זו על הבדוק להסביר ולפרט את משמעות הביטול בלבו, ו"הבדוק צריך שיכרך" - הברכה מצביעה על התכלית של כל הפעולות. עולה אפוא שכך הוא סדר הדברים: "שמשעה שגמר בלבו לבטל" - זה הוא הביטול מהתורה; "מברך קודם שיתחיל לבדוק" - זו תקנת רב יהודה אמר רב; הבדיקה עצמה - היא תקנת חכמים שמופיעה במשנה הראשונה במסכת; הביטול שאחרי הבדיקה - גם הוא תקנת רב יהודה אמר רב; ולבסוף, הביעור עצמו - השריפה. מכיוון שההליך של מצוות "תשביתו" הוא מליל ארבעה עשר עד יום י"ד בניסן בחצות, כתב הרמב"ם (בהלכה א) שניתן לבער גם בליל ארבעה עשר.⁹

9 בשולחן ערוך (או"ח סימן תלב, ב) כתב הרמ"א: "נוהגים להניח פתיתי חמץ במקום שימצאם הבדוק, כדי שלא יהא ברכתו לבטלה (מהר"י ברי"ן). ומיהו אם לא נתן לא עכב, דדעת כל אדם עם הברכה לבער אם נמצא". אך בשו"ת הראב"ד (תשובות ופסקים סימן פד) שלל מנהג זה: "והני דמשהו חמירא בחורין קודם שעת הביעור מעשה נשים הוא ואין לו שרש וכדבריו כן הוא דהא לא מברכינן על מציאת חמץ אלא על בדיקת הבית ולבערו מחמץ, וכיון שבדקו הרי זה קיים מצותו ואפילו לא ימצא שם חמץ". גם לפי הרמב"ם והרא"ש אין זו ברכה לבטלה אם אדם אינו מוצא חמץ בבדיקה, כי הברכה היא על התהליך כולו ולא רק על הבדיקה. גם הט"ז (או"ח סימן תלב ס"ק ד) כתב: "וברכה לבטלה אין כאן, דהברכה קאי על מה שיבער למחר בודאי, אלא שמהיום מתחיל ע"י הבדיקה". הגר"א (שו"ע שם) כתב: "ומחלוקתם [שתי הדעות ברמ"א באשר להנחת פתיתים] תלוי בפלוגתת ר"ת ור"י שכתב הרא"ש בפרק א דברכות [יג] בברכת הסוכה על השינה". כוונתו לדברי ר"י שכתב שאין מברכים "לישב בסוכה" כשנכנס לסוכה על מנת לישון בה, "משום דשמא לא יוכל לישן, כשנרדם בשינה אינו יכול לברך. אבל רבינו תם השיב לו שכל מצות סוכה שחייב (ס"א שמקיים) אדם מסעודה לסעודה כגון שינה וטיול ושנון ברכת לישב בסוכה שבירך על הסעודה פוטרנו מלברך עליהן. ולדבריו אפילו הסיח דעתו מלישון כגון שיצא למלאכתו ושוב

לפי הרמב"ם, הברכה "על ביעור חמץ" לפני הבדיקה היא גם על העבר וגם על העתיד, "שמשה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק", וכפי שאמר רב פפא.

כך גם בנוגע למי שבודק בתוך הרגל. הרמב"ם (בהלכה ה) כתב שמי ששכח או הזיד ולא בדיק במהלך יום י"ד בניסן עד השעה השישית, שעת הביעור, "בודק בתוך החג. עבר הרגל ולא בדיק בודק אחר הרגל כדי שיבער מה שימצא מחמץ שעבר עליו הפסח מפני שהוא אסור בהנייה". הכסף משנה (שם) הסביר שאין לברך על בדיקת חמץ לאחר פסח, כי הבדיקה אז נובעת רק מהעובדה שחכמים קנסו על חמץ שעבר עליו הפסח שלא ייחנה ממנו, הואיל ולא קיים תקנת חכמים לבדוק ולבער בזמן. כאשר לברכה בתוך המועד, יש להניח שמדובר על מי שביטל את החמץ בלב במהלך יום י"ד בניסן וקיים בכך את המצווה מהתורה, אך לא בדיק במהלך יום י"ד בניסן, ועל כן עליו לברך גם בתוך המועד, כי נוסח הברכה "על מצוות ביעור" הוא גם על העבר.¹⁰

הנצי"ב (מרומי שדה, פסחים קכא ע"א) הסביר פן נוסף בקביעת הרמב"ם שאת מצוות תשביתו יש לקיים בתחילת ליל ארבעה עשר לפני הבדיקה. הוא כתב זאת בדונו אם יש לברך על אכילת אפיקומן כשלא בירך על אכילת מצה בעת אכילת הכזית הראשון:

קיי"ל לברך 'על ביעור חמץ', וכתב הרמב"ם (הל' ברכות יא, טו) הטעם, משום שמשה שחשב לבדוק ולבער, הרי ביטל וקיים מצוות עשה דתשביתו דאיכלל גם בלפני זמנו, כפירש"י, ומשום הכי אי אפשר לברך בל'. וקשה הא עדיין עליו לבדוק מדרבנן וחייב לברך. אלא ודאי דעיקר הברכה קאי על מצוות עשה דתשביתו, אלא שאי אפשר לברך על המחשבה כמו שכתב הטור בסי' תל"ב, משום הכי מברכין בשעת בדיקה. אבל עיקר הברכה קאי על

נמלך אין צריך לברך. כל שכן מי שדעתו טרוד על לימודו אם יצא למלאכתו ולעסקיו לא הוי הפסק". יש להעיר לכאורה שהדמיון אינו מוחלט. לפי ר"י משמע שאם הוא עייף מאוד ובטוח שיירדם, יש לברך על שינה, וכדעה הראשונה ברמ"א. אך לפי ר"ת הסיבה שאין מברכים על השינה היא שהברכה על הסעודה פוטרת. דהיינו שאותו שנכנס לסוכה עשה פעולה אקטיבית מרכזית בסוכה. זאת בניגוד למי שלא מצא חמץ, שלא עשה שום פעולה אקטיבית בנוגע לחמץ. אמנם כמעשה רקח (שם) כתב: "כשמברך בתוך הרגל וכו' נראה דהיינו נמי בלא ביטל בזמנו, דאם ביטל קיים עיקר המצוה ולמה יברך? עיין להרב המגיד והמפרשים ז"ל. ולא יהא אלא ספק, יש לחוש לנושא שם שמים לבטלה". ראה גם בדברי הט"ז בשו"ע או"ח סי' תלה ס"ק ב, ובדברי המגן אברהם שם ס"ק ב. כאמור בדברינו לעיל, הברכה היא תקנת חכמים שמבחינה ומסבירה את הפעולות הנדרשות על מנת לבער את החמץ גם אם נעשו בעבר, ועל כן יכול לברך גם כעת.

הביטול שמן התורה, ואי אפשר לברך על הבדיקה דרבנן במקום שיש מצוות עשה מן התורה...

ויותר יש להוכיח דין זה עפ"י מה שכתוב לעיל בדף ו', דעיקר רבותא דרב יהודא הבדוק צריך לברך, לשיטת רש"י והרמב"ם דתשביתו קאי לפני זמנו גם כן. אלא הרבותא היא דבשעת בדיקה יברך ולא בשעת שריפה, דאז הנהו מקיים מצוות עשה דתשביתו, וקמ"ל דמכל מקום יברך בשעת בדיקה. והטעם הבאנו לעיל דברי הרמב"ם בהל' ברכות, דתחילת הבדיקה היא הביטול. ולכאורה קשה אכתי אפילו אי לא נימא הכי דהבדיקה היא תחילת הביטול, הא גם כן צריך לברך על הבדיקה כמו על שארי מצוה דרבנן, ומאי רבותא בזה. אלא כמו שכתבתי דבמקום שיש מצוה דאורייתא אין צריך לברך על הדרבנן שבו, ואם כן לא היה מקום לברך על הבדיקה, אלא בשעת שריפה, אם לא שהבדיקה היא תחילת הביטול מהתורה.¹¹

ההדגש בדברי הנצי"ב הוא ששתי סיבות הביאו לכך שהרמב"ם קבע שיש לבטל לפני הבדיקה: אי אפשר לברך על מצוות העשה להשבית חמץ שהיא פעולה שבלב, ואי אפשר לברך על בדיקת חמץ שהיא תקנת של חכמים במקום שהבסיס הוא מצווה מהתורה. אשר על כן, יש לבטל את החמץ לפני הבדיקה, ואז הברכה מתייחסת גם לבדיקה עצמה, שהיא פעולה מעשית, וגם לבדיקה שהיא תקנת חכמים.

ד. רא"ש: "הברכה של בדיקה שהיא תחלת הביעור, ונגמר בשעה חמישית"

הרא"ש (א, י) האריך להסביר מדוע הברכה על ביעור החמץ היא בתחילת התהליך, ולא בסופו או לקראת סופו:

אמר רב יהודה אמר רב: הבדוק צריך שיברך. דלא תימא אינה כל כך מצוה, כיון דאינה אלא לבער את החמץ מן הבית.

מדברי הרא"ש ניתן להבין שייתכן שזו הסיבה שבגינה היה צורך לתקן ברכה על הבדיקה ועל כל הליך הביעור. נראה שהיו שלא הבינו את הערך והחשיבות של תקנת חכמים לבדוק חמץ, וחשבו שאין מדובר בפעולה משמעותית שהיא חלק מהליך הביעור, אלא רק פעולה נוספת בניקיון הבית.

11 ראה גם בנצי"ב, מרומי שדה, פסחים ו ע"ב.

עוד כתב הרא"ש:

ומה שאין מברכין על ביעור בשעה חמישית בשעה שהוא מוציא החמץ מן הבית והוא מצוה מן התורה כדכתיב "ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם" (שמות יב, טו) ודרשינן לעיל (ד ע"ב - ה ע"ב) דביום הראשון היינו בי"ד? אומר אני דהוצאת חמץ מן הבית קודם זמן איסוריה לא נפיק מ"תשביתו", דהא אמר רבי עקיבא לעיל (פסחים ה ע"ב) תשביתו היינו שריפה. ולא צותה תורה לשורפו אלא אחר שכבר נאסר, מידי דהוה אנתר (פסחים כז ע"ב), אבל בעוד שהוא מותר באכילה לא ישרפנו. ומה שמוציאין אותו מן הבית היינו שלא יעבור עליו בבל יראה ואין מפורש בו מצות עשה מן התורה שיהא מצוה לברך עליו.

לפי הרא"ש לא תיקנו לברך את הברכה "בשעה חמישית בשעה שהוא מוציא החמץ מן הבית", כי ההוצאה מהבית איננה התכלית. מצוות הביעור, הקיום של "תשביתו", היא השריפה, ויש לשרוף בשעה השישית כשאסור לאכול חמץ. הרא"ש המשיך וכתב עוד:

ומן הראוי שיברך קודם בדיקה 'על בדיקת חמץ'. ותקנו לומר 'על ביעור חמץ' לפי שלאחר הבדיקה מיד הוא מבטל, והיינו ביעור לחמץ שאינו ידוע לו, ומצניע את הידוע לו ואוכל ממנו עד שעה חמישית ואז מבערו מן הבית. ועל עסק זה נגררה הברכה של בדיקה שהיא תחלת הביעור ונגמר בשעה חמישית.

נוסח הברכה הוא "על ביעור חמץ" כי הברכה היא על כל התהליך - מהבדיקה בליל י"ד בניסן עד יום י"ד בניסן בשעה החמישית, ואז מבערים את החמץ. באופן דומה לרא"ש כתב גם הריטב"א (ז ע"ב) ובאופן קצר יותר:

אמר רב יהודה אמר רב הבודק צריך שיברך. פי' איצטריך לאשמועינן, משום דעיקר המצוה היינו ביעור ואין הבדיקה אלא כתיקון והכשר... תקנו בלשון ביעור שהוא עיקר המצוה. ותקנו לאומרה קודם בשעת בדיקה כדי לגלות שהבדיקה גם היא מחלק המצוה, וזה נכון וברור.¹²

12 ראה גם בר"ן (ג ע"ב מדפי הרי"ף) שכתב: "הבודק צריך שיברך. ואם תאמר פשיטא ולמה לא יברך כשם שהוא מברך על המצות כולן? י"ל דהא קמ"ל דאע"ג דביעור חמץ עיקר המצוה, אפילו הכי משעה שהוא מתחיל בה דהיינו בשעת בדיקה מברך עליה. ומיהו אין מברכין לברוק אלא לבער, שעיקר כונת הבדיקה הוא הביעור". ראה גם: מצפה איתן (ז ע"א) בהסבר דברי הרא"ש.

הבדיקה והביטול שאחריה - כל אלו הם הכשר מצווה או חלק מהמצווה לקראת הפעולה העיקרית של ההשבתה - הביעור, השריפה. הרא"ש (א, ט) הזכיר שמיד לאחר הבדיקה יש לבטל. לדבריו יש לבטל פעמיים - לאחר הבדיקה ובשעת השריפה:

אמר רב יהודה אמר רב: הבודק צריך שיבטל מיד אחר בדיקתו. היכי מבטל? דאמר הכי: 'כל חמירא דאיכא ברשותי דלא חזיתיה ולא בערתיה ליבטיל ולחשיב כעפרא דארעא והוי הפקר'.¹³
...כתב בתשובת רש"י מיד בלילה יבטל, ויש שנוהגין לבטל בתחלת שעה ששית בשעת שריפה. ואומר אני ששניהם כאחד טובים מדאמר דלאו זמן איסורא ולא זמן ביעורא משמע אי הוה בזמן איסוריה או בזמן ביעוריה שהוא זמן קבוע ולא פשע, שפיר דמי. וכן היה אומר ריצב"א. והטעם לפי שרגילין לקנות פת ביום וגם בפת שיבטל בלילה הוא חוזר וזוכה, וגם לא בטל בלילה אלא החמץ שלא ראה ושמא ישאר ממנו כזית. ומה שכתב בתשובת רש"י בתחלת שעה ששית, רצונו לומר סוף חמישית קודם שיתחיל איסוריה.

מכאן שגם הביטול בשעת השריפה הוא חלק מהתהליך.¹⁴ הרא"ש המשך ועסק שם במחלוקת בינו לבין יש אומרים במקרה שאדם הפסיק ודיבר באמצע הבדיקה (בהמשך נעסוק בזה באופן ממוקד). בנוגע לברכה כתב הרא"ש:

מאי מברך? רב פפי משמיה דרבא אמר: על ביעור חמץ. רב פפא אמר: לבער חמץ. והלכתא על ביעור חמץ, פירוש גם על ביעור חמץ. אף על גב דבלבער כ"ע מודו ובעל ביעור פליגי? משום דאמר במסכת ברכות (ג ע"א):

13 הרא"ש סבר כשיטת תוספות (ד ע"ב ד"ה מדאורייתא) שהביטול הוא פעולת הפקר. כך עולה גם מדבריו בהמשך: "וגם בפת שיבטל בלילה הוא חוזר וזוכה" - עליו לזכות מחדש כי הוא הפקיר בעת הביטול.

14 הרמ"א (שו"ע או"ח סימן תלב, א) כתב בשם הכלבו: "ואם התחיל לברוק בלא ברכה, יברך כל זמן שלא סיים בדיקתו". הט"ז (שם ס"ק ב), המגן אברהם (שם ס"ק ב), החק יעקב (ס"ק ו) ועוד כתבו שאם לא בירך בשעת הבדיקה, יכול לברך בשעת השריפה, מפני שהמצווה נמשכת עד הביעור, ועיגנו דבריהם ברא"ש וגם ברמב"ם להלן. אמנם יש שחלקו וכתבו שהתקנה לברך היא אך ורק בשעת הבדיקה. נראה אכן שהרמב"ם והרא"ש יסכימו שניתן לברך לפני השריפה, וכדברי החק יעקב שם: "כהרמב"ם [הל' ברכות יא, ה] רכל מצוה שיש לה משך זמן חייב לברך, והלא גמר הביעור הוא בשעת שריפה, והבדיקה הוא תכלית הביעור ונגמרה בשעת הביעור כמו שכתב הרא"ש פרק קמא דפסחים [שם]."

"מברכותיו של אדם ניכר שתלמיד חכם הוא", והמברך על ביעור ניכר שתלמיד חכם הוא ויודע דעל ביעור נמי להבא משמע... שצריך להשמיענו חדוש בברכותיו. ולכך נהגו לברך 'על ביעור חמץ' לאשמעינן דגם זה להבא משמע ושלא יטעו לומר דעל ביעור לשעבר, ואם בירך כך לא יצא.

בדבריו אלו הסביר הרא"ש את שפתחנו בו בתחילה. המברך צריך לדעת על מה הוא מברך, ומה נכלל בנוסח הברכה. הברכה "על ביעור חמץ" היא ברכה גם על העתיד והיא על כל התהליך.

ה. רא"ש והגאונים: אדם שהפסיק ודבר באמצע בדיקת חמץ

הרא"ש (א, י) הביא דעה ("יש אומרים") על דרך ההתנהלות בעת הבדיקה, וחלק עליה:

ויש אומרים שאין לבדוק לדבר עד שיגמרו הבדיקה. ויש מוסיפין עוד יותר ואומרים שאם סח בדברים דעלמא שלא מעין הבדיקה שצריך לחזור (ולבדוק) ולברך.

וכל זה אין נראה לי, אלא שיש ליזהר שלא יסיח בין ברכה לתחלת הבדיקה ואחר שהתחיל לא הויא שיחה הפסק... ומיהו לכתחלה טוב ליזהר שלא יעסוק בשיחה בטילה עד שיגמור כל הבדיקה כולה כדי שישים אל לבו לבדוק בחדרים ובעליות ובכל מקום שמכניסין בו חמץ.¹⁵

"יש אומרים" אלו הם תשובות הגאונים. כך כתב המרדכי (פרק ראשון, רמז תקלו):

כתוב בתשובת הגאונים מאן דבדיק לא לישתעי עד דכלי לבדיקותיה, ואי משתעי צריך למיהדר ולברך. וכן אמר אדונינו הגאון.

בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן פז) כתוב שדין זה חידש רב סעדיה גאון:

וממה ששאלתם יותר על ענין ברכת ביעור לפני בדיקה? כך הוא וירושה מאבות היא שלא ישיח עד שיגמור, ובדין הוא שלא יעשה כן כדי שלא יבא לידי הסח הדעת, כי כשהוא נמנע מן השיחה לבו מוכן למעשה ודעתו מוכנת לבדיקה ומי שלא עשה כן לא יצא ידי חובתו וכך עמא דבר ע"כ. וכך כתב רב

15 דברי הרא"ש הללו מופיעים גם בשו"ת הרא"ש כלל יד, ג, ובקיצור הלכות פסח שבסוף דברי הרא"ש במסכת פסחים.

סעדיא ז"ל וזהו לשון דבריו: מאן דברין ובדיק חמץ לא לשתעי עד דכלי כל בדיקותיה ומבטל ואמר כל חמירא וגו' ואפי' אמר לו בכל לשון יצא. ואם שח בין ברכה לביטול חוזר ומברך.¹⁶

על פי הרא"ש, לדברי ה"ש אומרים" אסור לדבר עד סוף הבדיקה, ואילו לפי רס"ג אסור לדבר מתחילת הבדיקה עד לאחר הביטול. את המחלוקת בין הרא"ש לבין "יש אומרים" הציג מו"ר הרב שאול ישראלי (שערי שאול – פסחים, עמ' עז) כמחלוקת עקרונית:

עיקרה של הבדיקה נתקנה כדי שלא יבוא לידי אכילה, והחיפוש הוא רק אמצעי לוודא שלא יישאר חמץ בשום מקום שעלולים להיכשל בו באכילה. על כן אין לראות בחיפוש ובהוצאת החמץ מן המסתרים בליל י"ד סוף תכלית תקנת חכמים לבדוק, כי עיקר התקנה היא להוצאת החמץ מרשותו, וזו נעשית בסוף שעה חמישית בדוקא. כלומר, פעולת המצווה נגמרת רק בשעה ששוב אינו יכול לאכלו. ויוצא לדעתו, דמצוות הביעור נמשכת מראשיתה בבדיקה עד סופה בהוצאה מהבית. ובזה מובן מה שכאילו ממציא מצוות עשה שלא נזכרה בגמרא – הוצאה מהבית, דלפי הנ"ל אין זה אלא ביאור של מצוות הבדיקה שאיננה מצווה עצמאית, אלא חלק מהמצווה להוציא את החמץ מהבית. כל זאת לשיטת הרא"ש.

וברור שלא כן היא דעת היש אומרים. אם אמנם גם הם סוברים שתוכן המצווה היא לא להכשל באכילת חמץ כשיטת התוספות (פסחים ב ע"א ד"ה אור), אך לדידהו עיקר תקנת חכמים לא היתה אלא באשר לחיפוש והוצאה מהמסתרים, ואילו הא דצריך להוציא מהבית החמץ הידוע, לזה לא צריך היה ואף לא היה בכלל התקנה, שכן מאחר שלאחר זמן איסורו עובר בכל יראה וב"תשביתו", כל אחד ודאי יוציא את החמץ מכח דין התורה, אבל אין זה במסגרת תקנת חכמים ולא שייך לכוללה בזה, שהרי יש כאן הפסקה גדולה מליל י"ד עד השעה החמישית למחרת. אלא צריך לומר, דלדידהו המצווה היא רק בגילוי החמץ מהמסתרים והיא נגמרת עם גמר הבדיקה, ולשון "על ביעור" לדידהו היא הביעור ממקומות המחבוא. אכן כל זאת רק לשיטת התוספות דמצוות "תשביתו" מתחילה רק לאחר זמן איסור החמץ, וכמבואר ברא"ש הנ"ל, שכתב שאי אפשר לומר שדין הביעור הוא מכח ה"תשביתו".

16 ראה גם בספר שבלי הלקט (סדר פסח סימן רז) שהביא דין זה בשמו של רב סעדיה גאון.

לפי דבריו, שיטת הרא"ש היא שמברכים "על ביעור חמץ" ולא על בדיקת חמץ, כי המצווה היא הוצאת החמץ מרשותו וזה תהליך שנמשך מליל י"ד עד סוף שעה חמישית למחרת, ואין חוששים להפסקה באמצע העשייה, כי הברכה היא רק על תחילת הפעולה. אך נראה שאין כוונת הרא"ש לחדש מצווה שלא כתובה - להוציא החמץ מהבית, אלא שכך בדרך כלל עושים. ההשבתה היא השריפה, ואשר על כן מוציאים החוצה מהבית כי אין מקובל לשרוף בבית. אמנם פעולה זו מציינת את סוף התהליך שהחל בבדיקת החמץ, וכעת מקיימים את התכלית - שריפת החמץ, ההשבתה המוחלטת של החמץ כפי שציוותה התורה.

בנוגע לדברי ה"יש אומרים" - הגאונים. גם לפי מה שהובא בדברי הרא"ש קשה לקבל שהברכה "על ביעור" נתקנה על הבדיקה, רק בשל העובדה שלדבריהם אסור לשוחח בעת הבדיקה. אם כך, היה ראוי שנוסח הברכה יהיה 'על בדיקת חמץ' כפי שהציע הרא"ש בשאלתו. כאמור, לפי רס"ג אין לשוחח עד לאחר הביטול, והסיבה היא שבזמן עשיית הפעולות הללו יש להתמקד בהן ולא לעשות דברים אחרים ולא להסיח את הדעת. חכמים תיקנו את הפעולות הללו - הבדיקה, ואחר כך הברכה שלפני הבדיקה והביטול שאחריה - כדי לתת משמעות רצינית לבדיקה, שלא יטעו לחשוב שאין זו מצווה, אלא פעולה טכנית שקשורה לניקיון הבית כדי שבחג לא יעברו על איסור בל יראה ובל ימצא. לכן אמרו ה"יש אומרים" שאין לשוחח, אין להסיח הדעת ויש להתמקד בבדיקה ולעשותה כמו שצריך.

ברור לכול שיש הפסק גדול של זמן בין מועד הבדיקה והביטול ובין מועד השריפה, ולא מצופה שלא לשוחח בכל משך הזמן הזה. אך בזמן שעוסקים בפעולת הבדיקה והביטול, יש להתמקד רק בזה ולא להפסיק. הרא"ש גם הוא כתב שבסיכומו של דבר גם הוא מסכים ש"לכתחלה טוב ליזהר שלא יעסוק בשיחה בטילה עד שיגמור כל הבדיקה כולה", והסיבה היא: "כדי שישים אל לבו לבדוק בחדרים ובעליות ובכל מקום שמכניסין בו חמץ", שיבדוק ברצינות ויתמקד בבדיקה וכך יקיים כראוי את תקנות חכמים. אמנם לפי הרא"ש אם הבודק הפסיק ודיבר שלא מעניין הבדיקה - אין צורך לחזור ולברך. הרא"ש לא החמיר עד כדי כך כמו הגאונים.

נראה שגם לפי הגאונים ניתן להסביר שמדובר על ברכה שמקיפה תהליך, מהבדיקה בליל י"ד בניסן עד סוף השעה החמישית, ולאחריה השריפה בשעה השישית - קיום מצוות "תשביתו".

סיכום

תקנות רב יהודה אמר רב שהבודק צריך לברך, וכן שעל הבודק לבטל אחר הבדיקה, נועדו לחדד אצל הבודקים מהי תכלית הבדיקה והביטול שאחריו, וכן כמובן השריפה ואף הביטול שבשעת השריפה. נוסח הברכה: "על ביעור חמץ", וכן הפירוט של הביטול: "כל חמירא...", מבהירים שבדיקת החמץ איננה פעולת ניקיון רגילה של הוצאת חמץ מהבית, וכן ההתבטאות במילים מה משמעות הביטול, מעניקות תוקף משמעותי למצוות "תשביתו" שהיא לא רק מצווה בלב אלא מצווה ממשית בעלת ערך.